

Kizb (Yalan) ve “Men Kezebe Aleyye...” Rivâyetinin Sahâbe Üzerindeki Etkisi
(Kidhb (Lying) and Influence of Narrative of “Man Kadhaba ‘Alayya...” on Companions)

Sait İNAN

Dr. Öğr. Üyesi Gaziantep İslam Bilim ve Assist. Professor, Gaziantep İslam Bilim ve
Teknoloji Üniversitesi Teknoloji University,
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Hadis Anabilim Dalı Department of Hadith
Gaziantep | Türkiye Gaziantep | Türkiye
stnn02@hotmail.com orcid.org/0000-0002-3850-9158

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 17/Ağustos/2023 Received | 17/August/2023
Kabul Tarihi | 21/Aralık /2023 Accepted | 21/December/2023
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2023 Published | 31/December/2023

Atıf | Cite as:

İNAN, Sait. Kizb (Yalan) Ve “Men Kezebe Aleyye...” Rivâyetinin Sahâbe Üzerindeki Etkisi [Kizb (Lying) And Influence Of Narrative Of “Men Kadhaba Alayya...” On Companions]”. Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat 11/2 (Aralık | December 2023), 465-484.

[https:// DOI: 10.51450/ilmiyat.1345390](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1345390)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iTenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.

| This article has been scanned by iTenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Kidhb (Lying) and Influence of Narrative of “Man Kadhaba ‘Alayya...” on Companions

Abstract: Islam has made important warnings for people to avoid lying. The Qur’ân describes lying as a characteristic of disbelievers and hypocrites. These groups are characterized as liars because they deny God, His prophets, the Last Day, and the signs of God. The Prophet was known for his truthfulness before his prophethood, and after his prophetic mission, he made special efforts to ensure that believers avoid lying in all areas of life. It is possible to see the Prophet's sensitivity on the subject in the narrations reflected in the ḥadīth books. These narrations expressed effective warnings in all dimensions of individual and social life to give reasonable and permanent reactions against lying and aimed to transform the avoidance of lying into a functional reflex. One of the important warnings of Rasūl Allāh about lying is the ḥadīth “Man Kadhaba ‘Alayya...” In this narration, the Messenger of Allāh said, "Whoever knowingly attributes a false word to me, let him prepare his place in Hell". The Prophet's warning to those who lie in his name is not the same as his warning to those who act contrary to divine commands in different areas of individual and social life. Disobeying the principles of the law-making will and trying to set rules by putting oneself in the place of the law-maker are two different things. This has led to an increase in the impact of the warning "Man kadhaba ‘Alayya..." This ḥadīth, narrated by more than sixty Companions with a large number of sanad, is an important narration that has been the subject of scholarly studies. This ḥadīth, which was narrated to keep the narrators under control and to increase the accuracy of the news in a society where the oral tradition was dominant and narration from the Prophet was popular, had important effects on the culture of narration. The theme of this narration, which expresses a severe sanction for making false statements in the name of the Messenger of Allāh, is not only the punishment of hell but also the fear of being a liar. By combining the sensitivity of the believers against lying with the threat of hell, the Prophet imposed a responsibility on the narrators who narrated in times and places far away from him and aimed to create a conscientious control mechanism. The attitude of the Companions towards this narration and their attitude towards the subject is extremely important for the science of ḥadīth. What is the effect of this warning expressed by the Prophet at different times and places on the Companions? Who were the narrators of the period? Is it possible to see the responsibility that this warning forms the basis for the narrations? It is possible to determine the effect of this ḥadīth on the Companions by revealing the reflex of Islam against lying. This study aims to see the effect of the ḥadīth "Man Kadhaba ‘Alayya..." on the Companions by considering the phenomenon of lying in terms of the Qur’ân and ḥadīths. The sphere of influence of such a narration can be considered from a very wide framework. However, in this study, based on more concrete data, the narrations in which the Companions expressed that they took this warning into consideration as a reflection of the state of mind they experienced during the narration were identified and general evaluations were made on the subject. Accordingly, the Companions considered the ḥadīth "Man Kadhaba ‘Alayya..." and acted with a certain responsibility. A total of 19 Companions were found to have considered this ḥadīth while narrating from the Prophet. Among these names are three of the four caliphs. Abū Hurayrah, Abū Sa‘īd al-Khudrī, ‘Abd Allāh ibn ‘Amr and Anas ibn Mālīk, who made significant contributions to the formation of the ḥadīth corpus we have by transmitting a large number of ḥadīths, are also among these names. The deterrent elements expressed in the ḥadīth "Man Kadhaba ‘Alayya..." have led to results such as meticulous narration, reacting to sloppy narration activities, and narrating less. However, in more than half of the narrations in which the sensitivity on the subject was expressed, it was seen that this warning was in a dimension that supported and encouraged the narration of ḥadīth. Especially in critical situations where there are accusations such as being wrong in narration and lying, the Companions, who wanted to create confidence in the accuracy of the information expressed, showed that they were aware of what they were saying and that they were not lying by expressing this narration. In that case the warning "Man Kadhaba ‘Alayya..." enabled the transmission of ḥadīth as a verifying factor.

Keywords: Ḥadīth, "Man Kadhaba ‘Alayya...", Companions, Kidhb (Lying), Transmission

Kizb (Yalan) ve “Men Kezebe Aleyye...” Rivâyetinin Sahâbe Üzerindeki Etkisi

Öz: İslam dini insanların yalandan sakınması için önemli uyarılarda bulunmuştur. Kuran yalancılığı kâfirlerin ve münafıkların özellikleri olarak ifade etmiştir. Bu gruplar Allâh’i, peygamberlerini, ahiret gününü, Allâh’ın ayetlerini inkâr ettikleri için yalancı olarak nitelenmiştir. Hz. Peygamber nübüvvetten önce doğruluğu ile tanınmış ve peygamberlik göreviyle beraber yaşamın tüm alanlarında, müminlerin yalandan

sakinması için özel gayret göstermiştir. Hz. Peygamber’in konuyla ilgili gösterdiği hassasiyeti hadis kitaplarına yansıyan rivâyetlerde görmek mümkündür. Bu rivâyetler bireysel ve toplumsal hayatın tüm boyutlarında, yalana karşı makul ve kalıcı tepkiler verebilmek için etkili uyarılar ifade etmiş, yalandan sakınmayı işlevsel bir reflekse dönüştürmeyi amaçlamıştır. Rasûlullâh’ın yalanla ilgili önemli uyarılardan biri de “Men kezebe aleyye...” hadisidir. Allâh Rasûlü bu rivâyette “Kim bilerek bana yalan bir söz isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın” demiştir. Altmıştan fazla sahâbeden, çok sayıda senedle nakledilen bu hadis, ilmi çalışmalara konu olan önemli bir rivâyettir. Şifahî geleneğin hâkim olduğu ve Hz. Peygamber’den nakletmenin rağbet gördüğü bir toplumda râvileri kontrol altında tutmak, haberlerin doğruluk değerini yükseltmek amacıyla serdedilen bu hadisin rivâyet kültürüne önemli etkileri olmuştur. Allâh Rasûlü adına yalan beyanda bulunmaya ciddi bir yaptırım ifade eden bu rivâyetin işlediği sakındırma teması, cehennem azabı olduğu kadar aynı zamanda yalancı olma endişesidir. Hz. Peygamber, müminlerdeki yalan karşıtı hassasiyeti cehennem tehdidiyle bir arada kullanarak kendisinden uzak zamanlarda ve zeminlerde rivâyette bulunan râvilere bir sorumluluk yüklemiş ve vicdâni bir kontrol mekanizması oluşturmayı hedeflemiştir. Sahâbenin bu rivâyet karşısındaki tutumu, konuyla ilgili takındıkları tavır hadis ilmi açısından son derece önemlidir. Hz. Peygamber’in farklı zamanlarda ve mekânlarda ifade ettiği bu ikazın dönemin râvileri olan sahâbiler üzerindeki etkisi nedir? Bu uyarının zemin teşkil ettiği sorumluluğu rivâyetler üzerinde görebilmek mümkün müdür? Bu hadisin sahâbiler üzerindeki etkisini tespit edebilmek, İslâm dininin yalan söylem karşısında oluşturduğu refleksi gözler önüne sermekle mümkündür. Bu çalışmanın amacı yalan olgusunu Kur’ân ve hadisler açısından ele alarak “Men kezebe aleyye...” hadisinin sahâbiler üzerindeki etkisini görmektir. Çalışmada sahâbilerin rivâyet esnasında yaşadıkları ruh halinin yansıması olarak, bu uyarıyı dikkate aldıklarını ifade ettikleri anlatımlar tespit edilmiş, konuyla ilgili genel değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre sahâbiler hadis naklederken “Men kezebe aleyye...” hadisini dikkate almış ve belli bir sorumlulukla hareket etmişlerdir. Toplam 19 sahâbenin, Hz. Peygamber’den nakilde bulunurken bu hadisi göz önüne aldığı görülmüştür. Bu isimler arasında dört halifeden üçü vardır. Çok sayıda hadis naklederek sahip olduğumuz hadis külliyyatının oluşmasına önemli katkılar sunan Ebû Hüreyre, Ebû Sa’îd el-Hudrî, Abdullah b. Amr el-Âs ve Enes b. Malik de bu isimler arasındadır. “Men kezebe aleyye...” hadisinde ifade edilen caydırıcı unsurlar rivâyette titiz davranmak, özensiz rivâyet faaliyetlerine tepki göstermek ve az rivâyet etmek gibi sonuçlara neden olmuştur. Bununla beraber konuyla ilgili hassasiyetin ifadeye döküldüğü anlatımların yarısından fazlasında bu uyarının hadis nakletmeye destek ve cesaret veren bir boyutta olduğu görülmüştür. Özellikle rivâyette yanılmak ve yalan söylemek gibi ithamların bulunduğu kritik durumlarda “Men kezebe aleyye...” uyarısı, doğrulayıcı bir unsur olarak hadis nakline imkân vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, “Men kezebe aleyye...”, Sahâbe, Kizb (Yalan), Rivâyet

Giriş

Hz. Peygamber’in, kendi adına yalan söyleyenleri cehennem tehdidi ile ikaz ettiği “Men kezebe aleyye...” hadisi, taşıdığı anlam ve doğruluk değeri açısından son derece önemli bir rivâyettir. Altmıştan fazla sahâbeden çok sayıda senedle nakledilen bu rivâyet¹ bazı farklılıklarla beraber

¹ Rivâyetin sahâbe râvilerini, senedlerini ve lafız farklılıklarını görmek için bk. Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *Turuku hadîsi men kezebe aleyye müteammiden*, thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid - Hişam İsmail el-Saka (Ürdün: el-Mektebetü'l-İslâmî - Dâru Ammâr, 1410) Bu rivâyet ilerleyen başlıklarda ele alınacağı için hadisin geçtiği kaynaklar ilerideki dipnotlarda ifade edilecektir.

genelde şu lafızlarla nakledilmiştir: « وَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعَدًّا فَلْيَبْتُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ » “Kim bilerek bana yalan bir söz isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın.”

“Men kezebe aleyye...” hadisini cehennem tehdidiyle ravîleri uyarmak, nakletmeye bir seviye getirmek şeklinde değerlendirmek doğru, ancak eksik bir tespit olacaktır. Rivâyeti daha geniş bir perspektiften ele almak, tutarlı tespitler yapabilmek için konuyu hadisteki esas unsur olan yalan olgusuyla beraber ele almak gerekmektedir. Kur’ân ve hadislerde yer alan yalanla ilgili uyarı ve ikazlar “Men kezebe aleyye...” hadisinde cehennemde yerini hazırlamak kadar yalancı olmak hususunun da bir çekince unsuru olduğunu göstermektedir.

Hız. Peygamber’in farklı zamanlarda ve mekânlarda ifade ettiği bu ikazın dönemin ravîleri olan sahâbîler üzerindeki etkisi nedir? Bu uyarının zemin teşkil ettiği sorumluluğu rivâyetler üzerinde görebilmek mümkün müdür? Bu bakış açısıyla çalışmamızda öncelikle yalan söylem karşısındaki duruş, Kur’ân ve hadisler ışığında incelenecek, sonra “Men kezebe aleyye...” hadisinin sahâbe üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Böyle bir rivâyetin etki alanı çok geniş bir çerçeveden ele alınabilir. Ancak çalışmada, daha somut verilerden hareketle, sahâbîlerin rivâyet esnasında yaşadıkları ruh halinin yansımaları olarak, bu uyarıyı dikkate aldıklarını ifade ettikleri rivâyetleri sıralanacaktır. Bu hususları tespit etmek, konuyla ilgili etkinin boyutlarını görmek adına önem arz etmektedir. Bu amaca matuf olarak çalışmamızda “Men kezebe aleyye...” hadisinin oluşturduğu hassasiyet ifadeleri rivâyetler üzerinden taranacak, konuyla ilgili genel değerlendirmeler yapılacaktır. Tüm zamanlarda bu etkinin karşılığını görmek şüphesiz sınırları çok geniş olan çalışmaları gerekli kılmaktadır. Ancak bir başlangıç noktası hükmünde olan ve kendinden sonraki dönemleri ciddi oranda şekillendiren sahâbenin konuyla ilgili tutumunu gözler önüne sermek ihtası mümkün bir alan açacak ve sonraki uygulamaların anlaşılması için bir ışık tutacaktır.

Çalışmada ele aldığımız iki önemli unsurdan biri olan yalan, genelde ahlâk kitaplarında ve terğîb-terhîb türündeki eserlerde, çeşitli başlıklar altında, geniş bir şekilde incelenmiştir. Câhiz’in (ö. 255/859) *el-Mehâsin ve’l-ezdâd*’ı, İbn Kuteybe’nin (ö. 276/890) *Uyûnü’l-ahbâr*’ı, İbn Ebî’-Dünyâ’nın (ö. 281/894) *es-Sumt ve âdâbü’l-lisân*’ı, İbn Abdülber en-Nemerî’nin (ö. 463/1071) *Behcetü’l-mecâlis ve üsû’l-mücâlis*’i, Münzirî’nin (ö. 656/1258) *et-Terğîb ve’t-terhîb*’i bu tür eserlerdendir.

“Men kezebe aleyye...” hadisi ile ilgili yapılan çalışmaların büyük kısmında rivâyetin farklı tariklerine ulaşmak şeklinde bir maksadın olduğu da görülmektedir. Taberânî’nin (ö. 360/791) “*Turuku hadîsi men kezebe aleyye müteammiden*” isimli eseri bunlardan biridir. İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) *el-Mevzû’ât*’da, İbn Hacer (ö. 852/1448) *Fethu’l-Bârî*’de, Suyûtî (ö. 911/1505) *Katfu’l-ezhâr*’da, Aliyyü’l-Kârî (ö. 1014/1605) *el-Esrâru’l-Merfûa*’da, Kettânî (ö. 1345/1927) *Nazmu’l-mütenâsir*’de çeşitli başlıklar açarak bu rivâyetin tariklerini bir araya getirmişlerdir. Yakın dönemlerde konuyla ilgili önemli makaleler de yazılmıştır. Bekir Kuzudişli, “Bölgelere Göre ‘Men Kezebe Aleyye ...’ Hadisinin Rivâyet Seyri” isimli makalesinde, rivâyetin farklı bölgelerde hangi lafızlarla nakledildiğini tespit etmiştir. Ayrıca Kuzudişli, “Men Kezebe Aleyye... Hadisi ve Lâfzen Mütevatir Meselesi” isimli diğer bir makalesinde de bu hadisin lafzen mütevatir olmadığını, farklı

lafızlarla nakledildiğini ifade etmiştir. Mustafa Işık, “Sebebu Zikri’l-Hadîs Bağlamında “Men Kezebe Aleyye” Örneği” isimli makalesinde, rivâyetin değişik bağlamlarda farklı şahıslar tarafından aktarıldığını tespit etmiş ve hadisin mütevatir olduğuna dikkatleri çekmiştir. Çalışmamız diğer makalelerden farklı olarak “Men kezebe aleyye...” rivayetini yalan olgusuyla beraber ele alacak ve bu uyarının sahâbe üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışacaktır.

1. Kizb (Yalan)

Yalan söylemek, insanlığın var oluşuyla beraber ortaya çıkan bir olgudur. İnsanlığın yaratılışını konu edinen ilahi metinler, mitolojiler ve destanlarda bu beraberliğin izlerini görmek mümkündür. Kur’ân’da şeytanın yasaklı meyveyi Âdem ve Havva’ya yedirmek için yalan söylediği belirtilmiştir.² Eski Ahit’te yılanın yasaklı meyveyi yemesi için Havva’ya yalan söylediği, Âdem ve Havva’nın da bu meyveden yedikleri belirtilmiştir.³ Mezopotamya’nın (Babil’in) yaratılış efsanesi olan Enuma Eliş’te tanrı Şazu, “Adaletin uygulayıcısı, yalan dile son veren, sahtelikle hakikati birbirinden ayıran” şeklinde betimlenmiştir.⁴ Yunan mitolojisinde, birbirleriyle çekişme içerisinde olan tanrıların yalan söylediği ifade edilmiştir.⁵

Yalana bir tanım yapmak ve onun sınırlarını belirlemek üzere farklı yaklaşımlar sergilenmiştir.⁶ Arapça “كذب” kökünden türetilen bu kelime, “doğrunun karşıtı, aldatmak için söylenen söz, vakiya muhalif söylenen söz ve eylemler, kasıt veya hatayla bir şeyi aslından farklı olarak haber vermek” şeklinde tanımlanmıştır.⁷ İslâm âlimleri yalanın sınırlarını belirlerken genelde söylem sahibinin niyetini dikkate almışlardır.⁸

Doğrudan, haktan yana tavır takınarak tutarlı bir duruş sergilemek de yalanın varlığıyla beraber ortaya çıkan ve onunla mücadele eden güçlü ve kadim bir ahlaki ilkedir. Konu hakkında

² Kur’ân-ı Kerim Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), el-A'râf 7/20.

³ Kitâbü Mukaddes (İstanbul: Kitâbü Mukaddes Şirketi, 2003), Yar.3:13.

⁴ Alexander Heidel, *Enûma Eliş*, çev. İsmet Birkan (Ankara: Ayrac Yayınevi, 2020), 82.

⁵ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalca Yayınevi, 2003), 1/306.

⁶ Burak Elagöz, *Yalanın Sosyolojisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021), 15-42. Çalışmaya göre yalanla ilgili tanımlar üç başlık altında toplanabilmektedir. İlk olarak “Yalan, kandırma niyeti içermelidir.” bu klasik yaklaşımdır, tanım yapılırken felsefe geleneğinden faydalanılmıştır. Bir davranışın yalan olması için onu söyleyen kişinin karşısındakini kandırmak istemesi gerekmektedir. Buna eleştiri olarak; “Yalan söylemek, kandırma niyetini içermez.” fikrini savunan ikinci bir akım ortaya çıkmıştır. Onlara göre bu eylem, içerisinde ileri sürmek (assert) davranışını içermelidir. Assert iletişim sırasında kişinin doğru söyleyeceğine dair garanti sunmasına atıf yapmaktadır. Son yaklaşım göre; yalan söyleme davranışının ne olduğunu belirleyen tanımlar ve faktörler kesin çizgilere sahip değildir.

⁷ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem - Dâru's-Şamiye, 1412), “sdk”, 478.; Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 183.; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kuveyt: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1407), “kzb”, 4/131.

⁸ Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyya er-Râzi, *Resâilu felsefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, 1402), 57,58; Mustafa Çağrı, “Yalan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 43/298.

tespitlerde bulunan İslâm âlimlerinin büyük kısmı, yalanın sebep olduğu olumsuzlukları belirgin hale getiren değerlendirmelerde bulunarak insanların bu tip söz ve eylemlerden uzak durması gerektiğini salık vermiştir. Ebû Bekir er-Râzî (ö. 313/925) konuyla ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “Yalan, kibir ve liderlik etmek gibi nefsanî arzuların ortaya çıkar. İnsan her zaman bilmek ve haber vermek konusunda bir farklılık ortaya koymak ve üstünlük kurmak ister, bunun sonucunda yalan söyler.”⁹ Konu hakkında önemli açıklamalarda bulunan Mâverîdî (ö. 450/1058) “Doğru, gerçeğe uygun haberdîr; yalan, asıla uygun olmayan bir haberdîr.” şeklinde bir değerlendirme bulunmuştur. Ona göre, sonucu itibarıyla olumsuzluklara, şerlere sebep olan bu eylem bütün kötülüklerin kaynağıdır.¹⁰ Gazzâlî’ye (ö. 505/1111) göre ise “Yalan en çirkin günah, en büyük ayıplardandır.”¹¹ “Yalan bir başkasına zarar vermesi yönüyle haramdır ve bunun en basit seviyesi onu söyleyen kişinin söylediği konu hakkındaki bilgisizliğidir.”¹²

Yalan karşıtı duruşun, evrensel bir ilke olduğunu göstermesi açısından batılı düşünürlerin konu hakkındaki değerlendirmeleri de önemlidir. Augustine (ö. 354) ve Thomas Aquinas (ö. 1274), Aristo’dan (ö. MÖ. 322) etkilenerek yalan söylemenin doğanın kanunlarına aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onlara göre konuşma gücü tanrının insana sunduğu, düşünceyi ifade etme aracıdır. Kişinin inanmadığı bir durumu ifade etmesi sonucu ne olursa olsun günahdır.¹³ Kant’a (ö. 1804) göre yalan “Doğruluğun karşıtı, mutlak olarak yanlış olandır. Yalan insan haysiyetini aşağılar ve insanın kendine karşı olan görevlerini ihlal eder.”¹⁴ Isenberg (ö. 1965) ise kendisi inanmadığı halde bir başkasını inandırmak gibi bir çelişkiye dikkat çekerek yalanı “Bir kimsenin kendisinin inanmadığı bir şeye başkasını inandırma eğilimi” olarak tanımlamıştır.¹⁵

1.1. Kur’ân’da Kizb (Yalan)

Kur’ân, yalandan sakınmayı¹⁶ ve doğru söz söylemeyi¹⁷ emretmiştir. Bazı ayetlerde bu eylemde bulunanların karşılaşacağı ilahî azap hatırlatılmış¹⁸ ve yalandan sakınılması hususunda ikazda bulunulmuştur.¹⁹ Bazı ayetlerde de yalandan uzak duran kullar övülmüş ve doğru sözlü olmak teşvik edilmiştir.²⁰ Yalan söylemek fiilini ifade eden “كذب” kelimesi Kur’ân’da, türevleriyle beraber

⁹ er-Râzî, *Resâilü felsefiyye*, 56.

¹⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverîdî, *Edebu'd-dünya ve'd-dîn* (Beyrut: Dâru Mektebetu'l-Hayat, 1986), 261, 262.

¹¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâü ulûmu'd-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.), 3/299.

¹² Gazzâlî, *İhyâü ulûmu'd-din*, 3/307.

¹³ Larry Alexander - Emily Sherwin, “Deception in Morality and Law”, *Cornell Law Faculty Publications* 854 (2003), 396.

¹⁴ Immanuel Kant, *The Metaphysics of Morals* (New York: Cambridge University Press, 1991), 225, 226.

¹⁵ Arnold Isenberg, “Deontology and the Ethics of Lying”, *Philosophy and Phenomenological Research* 24/4 (Haziran 1964), 446.

¹⁶ el-Hac 22/30.

¹⁷ el-Ahzâb 33/70, 71.

¹⁸ el-Mu'min 40/28; ez-Zümer 39/3.

¹⁹ es-Saf 61/2, 3.

²⁰ el-Furkan 25/72.

280'den fazla ayette geçmektedir.²¹ Ayetlerin büyük çoğunluğunda Allâh'ın ayetlerini inkâr edenler ve onların karşılaşacağı azaplar dile getirilmiştir.²² Bu ayetlerde özellikle imana dair unsurları kabullenmeyen kimselerin yalan söylediği belirtilmiştir. Bu bağlamda peygamberleri inkâr edenlerin yalancı olduğunu vurgulayan çok sayıda ayet vardır.²³ Ayrıca ahiretin varlığını kabul etmeyen, hesabı, azabı, kıyameti inkâr eden insanların düşünce ve eylemleri de yalancılık olarak nitelenmiştir.²⁴ Kur'ân, bir kısım ayetlerde de Allâh adına konuşan, fakat doğru söylemeyen kimseleri yalancılar olarak tavsif etmiştir.²⁵

Kur'ân'ın yalancı olarak nitelendirdiği gruplardan bir diğeri de münafıklardır. Onlar dışardan Müslüman görünen, ancak gerçekte (kalpten) inkâr eden kimselerdir.²⁶ Kalpte olanın dışarıya olduğundan farklı yansıması şeklinde meydana gelen bu aldatmaca, ayetlerde yalancılık olarak ifade edilmiştir.²⁷

Konuyla ilgili üzerinde durulması gereken diğer bir husus, yalanın niçin yanlış olduğuyla ilgili var olagelen tartışmalardır. Yalan özü itibariyle gerçeğe aykırı bir söylem olduğu için mi kötüdür? Yoksa sebep olduğu yıkıcı sonuçlar açısından mı kötüdür? Deontoloji ve sonuçsallık şeklinde tabir edilen bu yaklaşımlardan ilkinde göre yalan, sonuçları itibariyle değil, özü itibariyle gerçeğe aykırı bir söylem olduğu için kötüdür. İkinci yaklaşıma göre de, sebep olduğu sonuçlar açısından kötüdür.²⁸ Bütünüyle kötü olarak değerlendirilebilen unsurlarda yukarıdaki yaklaşımlardan birini esas tutup meseleyi tek bir zeminde değerlendirmek güçlükleri olan bir ayrımdır. Yukarıdaki ayetlere göre Kur'ân, bazen olumsuz sonuçları açısından, bazen de herhangi bir sonuçtan bahsetmeden, hakikate aykırı bilgiler içermesi yönüyle yalana karşı çıkmıştır. Ayetler muhatapta kalıcı davranış değişiklikleri meydana getirmek için yalanı bazen olumsuz sonuçlarıyla ifade etmiş; bazen de bir çarpıklığa dikkat çekip muhatabın akli melekelerini harekete geçirmek üzere hakikate muhalif durumu nazarlara vermiştir.

1.2. Hadislerde Kizb (Yalan)

²¹ Muhammed Fuâd Abdalbâki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1364), 598-602.

²² Konuyla ilgili çok sayıda ayet olduğu için tümünü ifade etmeyip sadece ayet numarası vermekle yetineceğiz. el-A'râf 7/37,40, 72, 136, 177, 182; el-En'âm 6/21, 39, 49; Yûnus 10/73; en-Nahl 16/105; el-Furkân 25/36; er-Rûm 30/10; ez-Zümer 39/59; el-Kamer 54/42; el-Hadîd 57/19; el-Cuma 62/5; et-Teğabûn 64/10; en-Nebe 78/28.

²³ el-A'râf 7/64; el-Furkân 25/37; Sebe' 34/45; el-Kamer 54/9, 33.

²⁴ el-A'râf 7/147; Yûnus 10/45; el-Mutaffifîn 83/10,11; el-Mürselât 77/15; el-Mü'minûn 23/33; er-Rûm 30/16; et-Tûr 52/14; el-Furkân 25/11.

²⁵ en-Nisâ 4/50; el-En'âm 6/93; ez-Zümer 39/32 Konuyla ilgili diğer ayetler için bk. el-Ankebût 29/68; Âl-i İmrân 3/94; Yûnus 10/17; el-Kehf 18/15.

²⁶ el-Bakara 2/14.

²⁷ el-Bakara 2/8, 9, 10; el-Haşr 59/11; el-Münâfikûn 63/1.

²⁸ Konuyla ilgili ayrıntılar için bk. Bryan H. Druzin - Jessica Lill.B, “Yalan Söyleme Eyleminin Suç Olarak Öngörülmesi: Eğer Mümkün İse Hangi Şartlar Altında Yalan Söylemek Suç Olarak Öngörülebilir”, çev. Kırkbeşoğlu Nagehan, *Küresel Bakış Çeviri Hukuk Dergisi* 7/23 (Aralık 2017), 5; Mevlüt Albayrak, “Gazali ve Kant Açısından Yalan Söylemek Bir Hak Olabilir mi?”, *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji* 1/1 (2001), 9-18.

Hız. Peygamber batıla karşı hakkın yanındaki mücadelesinde, yaşamın tüm alanlarında doğrıyu merkeze alan, yalana mesafeli olan bir sistem oluşturmaya çalışmıştır. Bunun en büyük delillerinden biri sahip olduğumuz hadis külliyatlarına yansıyan rivâyetlerdir. *Kütüb-i Tis'â'nın* bütününde konuyla ilgili haberler bulmak mümkündür. Buhârî, "Ey İman Edenler, Allâh'tan Korkun ve Sâdik Olanlarla Beraber Olun Ayeti ve Yalandan Sakınılması Bâbı",²⁹ Müslîm, "Yalanın Yerilmesi Doğrunun Yüceltilmesi ve Fazileti",³⁰ Ebû Dâvûd, "Yalan Hakkında Şiddetli Tehditler Bâbı",³¹ Tirmizî, "Doğruluk ve Yalan Hakkında Vârid Olanlar Bâbı",³² İbn Mâce, "Bid'alardan ve Mücadeleden Sakınmanın Beyanı Bâbı",³³ Nesâî, "Faydasız Söz ve Yalan",³⁴ İmam Mâlik "Yalan ve Doğruluk Hakkında Rivâyet Edilenler",³⁵ Dârimî, "Yalan Hakkında"³⁶ şeklinde ifade ettikleri bâb başlıklarıyla konuyla ilgili rivâyetlere yer vermişlerdir.

Hız. Peygamber yalanın Allâh katında çirkin olduğunu, büyük günahlardan sayıldığını ifade etmiştir. Konuyla ilgili bir rivâyette Nüfey' b. Hâris, (ö. 52/672) Hız. Peygamber'in büyük günahların en büyüğünü ifade ederken yalan söylemek ve yalan şahitliği de zikrettiğini nakletmiştir."³⁷ Rasûlullâh, yalanı büyük günah olarak tavsif etmekle beraber kendi diyaloglarında da bu tür söz ve eylemler aleyhine tavırlar sergilemiştir. Hız. Aişe, (ö. 58/678) onun bu tutumunu şu şekilde ifade etmiştir: "Hız. Peygamber'e göre en kötü ahlak yalancılıktı. Biri yalan söylediğinde hemen pişman olup tövbe etmesini isterdi."³⁸

Şüphesiz ki ferdin yaşamındaki en önemli unsurlardan biri inançtır. İnsanın inancıyla oluşturduğu bağ onun birtakım sorumlulukları yerine getirmesi, bazı davranışlardan da uzak durması konusunda önemli bir referanstır. Hız. Peygamber, yalanın inanç boyutuna atıf yapmış, olumsuz sonuçlarını serdetmiştir. Rasûlullâh, münâfiğin belirtilerini ifade ettiği hadiste ilk sırada

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Dâru Tevki'n-Necât, 1422), "Edeb", 69.

³⁰ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1412), "Birr ve's-Sıla", 103,104.

³¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriye, 2014), "Edeb", 88.

³² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1403), "el-Birr ve's-Sıla", 46.

³³ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.), "İman ve Fezâilü's-sahâbe", 7.

³⁴ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbu'âti'l-İslâmî, 1406), "Eyman ve'n-Nüzir", 22.

³⁵ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî, *Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1406), "el-Kelâm", 15, 16, 17, 18.

³⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî ed-Dârânî (Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412), "Rikâk", 7.

³⁷ Buhârî, "Edeb", 6; Müslim, "Edeb", 87. İbn Hacer bu rivâyetin şerhinde yalan söylemin birey hayatında çok sık karşılaşılan bir durum olduğunu, Hız. Peygamber'in de buna vurgu yaptığını ifade etmiştir. Ayrıca her yalanın büyük günah olmayacağını, yalanın doğurduğu sonuca göre büyük ya da küçük olarak değerlendirileceğini ifade etmiştir. (İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 5/263).

³⁸ Tirmizî, "el-Birr ve's-Sıla", 46.

yalan söylemeyi zikretmiştir.³⁹ Dört huyun tam münafıklık olduğunu, bu huylardan vazgeçmeyenin münafık kalacağını ifade eden rivâyette yine birinci sırada yalan söylemek vardır.⁴⁰ İmanla ilgili unsurların konu edildiği bir hadiste Hz. Peygamber “*Bir kalpte iman ve küfür beraber bulunmadığı gibi doğruluk ve yalan, emanet ve hıyanet de beraber bulunamaz*” demiştir.⁴¹ Diğer bir rivâyette de Hz. Peygamber şunları söylemiştir: “*Kişi mizahta yalandan ve haklı olduğu konuda tartışmadan vaz geçmedikçe tam iman etmiş olmaz.*”⁴²

Bireyi yalandan uzak durmaya sevk eden diğer bir unsur ahiret inancıdır. Kişi inancının gereği olarak, ahirette bir yaptırım veya mükâfat göreceği hususları dikkate alan bir yaşam sergilemektedir. Buradan hareketle Hz. Peygamber bazı hadislerde yalancının ahiretteki durumunu tavsif eden anlatımlarda bulunmuştur. Semure b. Cündeb’in (ö. 60/680) naklettiği bir rivâyette; Hz. Peygamber rüyasında ağzı parçalanmış, azap çeken bir insan görmüştür. Allâh Rasûlu “*Bu kimdir?*” diye sorunca, onun çok yalan söyleyen biri olduğu kendisine bildirilmiştir. Rivâyetin devamında bu kişinin kıyamet kopana dek bu şekilde azap göreceği ifade edilmiştir.⁴³ Yalanı terk edenin ulaşacağı mükâfatla ilgili bir rivâyette Rasûlullah, şaka dahi olsa yalan söylemeye cennetin ortasından bir köşk verileceğini taahhüt etmiştir.⁴⁴

İnanmış bir bireyin yaşamında dini duyguların canlı, dinamik bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Hz. Peygamber yalanın dini duygulara, manevi bağlara zarar vereceğini ifade etmiş, onları güçlendirmek üzere bir yaşam sürdürmeyi hedefleyen bireyleri uyarmıştır. Bununla ilgili bir rivâyette İbn Mes’ûd (ö. 32/652) şunları nakletmiştir: “*Bir kul yalana devam ettiği müddetçe onun kalbine siyah bir nokta konulur. Zamanla onun kalbi simsiyah olur ve Allâh katında onun ismi yalancılar arasına kaydedilir.*”⁴⁵ Başka bir rivâyette de Hz. Peygamber, “*Bir kul yalan söylediğinde ağzından yayılan kokudan dolayı melekler ondan uzaklaşır.*”⁴⁶ buyurmuştur. Konuyla ilgili diğer bir rivâyette Hz. Peygamber şunları söylemiştir: “*Doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi doğrulukta buldukça nihayet sıdıklardan olur. Yalan kötülüğe, kötülük de cehenneme götürür. Kişi yalan söyledikçe sonunda kezzâb (çok yalancı) olarak yazılır.*”⁴⁷

İnanca ait unsurlar, her ne kadar kalpte, maneviyatta konumlanan bir hal arz etse de bunların dışarıya yansımaları bir imaj oluşturması da kaçınılmaz bir durumdur. Dini literatürde iman-amel ilişkisi diye ifade edebileceğimiz bu denge sağlam bir inancın dışarıya eylem ve duruş olarak yansımalarıdır. Bu dengeyi dikkate alan Hz. Peygamber, konuyla ilgili uyarılarında özellikle

³⁹ Buhârî, “İman”, 23; Tirmizî, “İman”, 14.

⁴⁰ Buhârî, “İman”, 23; Tirmizî, “İman”, 14.

⁴¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu’ayb Arnavud - Adil Mürşid. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421), 14/251.

⁴² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/371.

⁴³ Buhârî, “Edeb”, 69.

⁴⁴ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 8; Tirmizî, “Birr”, 158.

⁴⁵ İmam Mâlik, “Kelâm”, 18.

⁴⁶ Tirmizî, “Birr ve’s-Sıla”, 46.

⁴⁷ Buhârî, “Edeb”, 69; Müslim, “el-Birr ve’s-Sıla”, 2607; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88; Tirmizî, “el-Birr ve’s-Sıla”, 46.

yalancılığın bir imaj olarak mü'min bireylere yakışmadığını ifade etmiştir. Bununla ilgili olarak bir rivâyette şu ifadeler geçmektedir: “Hz. Peygamber’e mü'min korkak olabilir mi diye soruldu. ‘Evet’ dedi. Cimri olabilir mi diye soruldu, yine ‘Evet’ dedi. Yalancı olabilir mi diye sorulunca, ‘Hayır’ dedi.”⁴⁸ Diğer bir rivâyette de Hz. Peygamber “Mü'minden birçok hal sadır olabilir, ancak hainlik ve yalancılık sadır olmaz.”⁴⁹ demiştir.

Konunun diğer bir yönü de ibadetlerdir. Kulun yaratıcısı ile olan bağının boyutlarını ortaya koyan ibadetler samimi duygularla ve şeriatın ortaya koyduğu ölçüler çerçevesinde yapıldığında kişiye sevap ve ilahi rıza kazandıracaktır.⁵⁰ Ancak Hz. Peygamber yalanla beraber yapılan ibadetin tutarsızlığına dikkat çekmiştir.⁵¹ Münafiğin üç özelliğinin konu edildiği rivâyette, üç özellikten birini taşıyan kişi için, bu kimse “*ibadetlerini yapsa da, Müslümanım dese de*” ibâresi geçmektedir.⁵² İbadet konusuna bütüncül bakıldığında, yukarıda zikri geçen rivâyetlerden, günahkâr olanın ibadeti terk etmesi gerekir şeklinde bir sonuç çıkarmak doğru olmayacaktır. Hz. Peygamber ibadet yapma sorumluluğuna sahip bireyleri beşeri bir zaaf olan yalandan sakındırmak, bir farkındalık oluşturmak çabasıdır.

Hz. Peygamber toplum hayatında da yalan söylem aleyhinde önemli telkinlerde bulunmuştur. Hz. Peygamber’in konuyla ilgili uyarıları özellikle ticâret ve hukuk alanında yoğunlaşmıştır. Bu iki husus sosyal yaşamın en aktif, en hayati unsurlarındandır. Konuyla ilgili bir rivâyette Hakîm b. Hizâm (ö. 54/674) Hz. Peygamber’den şunları nakletmiştir: “*Alışverişte bulunan iki taraf birbirlerinden ayrılıncaya kadar serbesttirler. Eğer birbirlerine dürüst davranırlarsa ticaretleri bereketlenir. Eğer mallarının kusurlarını gizler ve birbirine yalan söylerlerse ticaretlerinin bereketi olmaz.*”⁵³ Diğer bir rivâyette Hz. Peygamber tüccarlara hitaben: “*Şüphesiz bu pazar, boş söz (yalan yemin) ve yalan sözün kol gezdiği bir yerdir. Siz onu sadakalarınızla temizleyin.*”⁵⁴ demiştir. Dönemin şartları düşünüldüğünde hukukun ve adaletin sağlanmasında önemli bir role sahip olan şahitlik hususunda da Hz. Peygamber’in önemli uyarıları olmuştur. Konuyla ilgili daha önce geçen bir hadiste Hz. Peygamber onu büyük günahların en büyüğü olarak tavsif etmiştir.⁵⁵ Başka bir rivâyette Allâh Rasûlu sabah namazından sonra ayağa kalkarak üç defa şunları söylemiştir: “*Yalan söylemek ve yalancı şahitlik şirke denk tutulmuştur.*” Daha sonra da Hac Sûresi’nin 30. ayetini -“*Putlara tapmaktan ve yalan*

⁴⁸ İmam Mâlik, “Kelâm”, 19.

⁴⁹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût. (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 5/236; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/504.

⁵⁰ ez-Zümer 39/2; el-Hac 22/37; el-Maûn 107/4-6; Nesâî, “Cihad”, 24.

⁵¹ Buhârî, “Edeb”, 51. İbn Hacer bu hadisi şerh ederken, “*burada ibadeti bırakmaya, yalan söyleyeni ibadetten alı koymaya bir teşvik yoktur. Burada yalandan sakındırmak konusunda bir uyarı ve ikaz vardır.*” demiştir. İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri*, 4/117.

⁵² Müslim, “İman”, 59.

⁵³ Buhârî, “Buyû”, 22; Müslim, “Buyû”, 1532.

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 4/68; Ebû Dâvûd, “Kitâbu’l-Buyû”, 1; Nesâî, “Eymân ve’n-Nuzur”, 22.

⁵⁵ Buhârî, “Edeb”, 6; Müslim, “Edeb”, 87.

söylemekten Allâh'a sığınmın.”- okumuştur.⁵⁶ Başka bir rivâyette de “Yalançı şahide cehennem vâcib olmadıkça onun ayağı yerinden hareket etmeyecektir.”⁵⁷ demiştir.

Hz. Peygamber'in yalanla ilgili uyarılarının önemli bir kısmı bireyler arası iletişim ile ilgilidir. Onun bu alandaki ikazları günlük hayatta belirgin olan, karşılaşma ihtimali yüksek olan durumlara yöneliktir. Mesela yukarıda bahsi geçen yalan şahitlikle ilgili rivâyet bu husus için güzel bir örnektir. Her türlü anlatımı içine alan “Anlatanların en kötüsü yalan söyleyendir. Yalanla şaka da yapılmaz, ciddi bir söz de söylenmez.”⁵⁸ uyarısı bireyler arası iletişimde yalana engel teşkil eden önemli ayrıntılar ifade etmektedir. Başka rivâyetlerde Hz. Peygamber rüya anlatan insanları uyarılmış, görmediği rüyayı gördüm diyenlerin karşılaşacağı azapları anlatmıştır.⁵⁹ O, nispeten masum gibi görünen şaka ile güldürmek konusunda “İnsanlar gülsün diye yalan söyleyen kimseye yazıklar olsun.” demiş ve bunu üç defa tekrar etmiştir.⁶⁰ Dikkat edilirse buradaki uyarılar iletişim yoluyla yalanın bir başkasına aktarıldığı, etki alanını arttırdığı durumlar içindir.

Bu konuda dikkate alınması gereken diğer bir husus aile içi iletişimdir. Hz. Peygamber buradaki dilin de yalandan uzak olması gerektiğini ifade etmiştir. Konuyla ilgili bir rivâyette Abdullah b. Âmir (ö. 32/653) şunları nakletmiştir: “Rasûlullah'ın evimizde oturduğu bir günde annem bir şey vereceğini vadederek beni çağırdı. Bunu duyan Allâh Rasûlu anneme, “Ona ne vereceksin?” diye sordu. Annem hurma vereceğini söyledi. Hz. Peygamber, şayet bir şey vermezsen sana bir yalan yazılır dedi.”⁶¹ Eşler arasındaki iletişim dilinin keyfiyeti konusunda da şu rivâyet önemli bir ölçü koymaktadır: Safvân b. Süleym'in (ö. 132/750) bildirdiğine göre biri “Ya Rasûlallâh! Hanımuma yalan söyleyebilir miyim?” diye sormuş, Hz. Peygamber de “Yalanda hayır yoktur...” demiştir.⁶²

Hz. Peygamber, vefatından sonra da bu konuyla ilgili hassasiyetin devam etmesi için birtakım uyarılarda bulunmuştur. O, en hayırlı insanların kendi zamanında yaşayanlar olduğunu, kendisinden uzaklaştıkça bozulmanın olacağını belirtmiş ve “Öyle bir zaman gelecek ki yalan artacak, insanlar istenilmediği halde şahitlik yapacak, yemin talep edilmediği halde yemin edecektir.” demiştir.⁶³ Bu rivâyette her ne kadar nesillerin fazileti ile ilgili anlatımlar yer alsın da bozulma, değersizleşme gibi sonuçları yalanın artmasıyla ifade etmek, tüm zamanları bu anlamda dikkatli olmaya yönlendirmiştir. Diğer bir rivâyette Hz. Peygamber kendisinden sonra gelecek olan yöneticiler

⁵⁶ Tirmizî, *Sünen*, “Şehâdet”, 3. Mubârekfûrî bu hadisin şerhinde denk tutulmaktan kastın benzetilmek olduğunu söylemiştir. Şirk Allâh'a karşı yalandır, kizb de kula karşı yalandır. Bu yönüyle birbirine benzetilmiştir. (Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 6/481).

⁵⁷ İbn Mâce, “Ahkâm”, 32.

⁵⁸ Dârimî, “Rikâk”, 7.

⁵⁹ Buhârî, “Ta'bir”, 45.

⁶⁰ Dârimî, “İsti'zan”, 66.; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88.

⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/236; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 88.

⁶² İmam Mâlik, “Kelâm”, 15.

⁶³ Tirmizî, “Şahitlik”, 4.

konusunda ümmetini uyarılmış, onların yalanlarını doğrulayan ve zulümlerine ortak olanların kendisinden olmadığını, havzına yaklaşamayacaklarını ifade etmiştir.⁶⁴

Konuyla ilgili sıralanan rivâyetlerin yalandan sakınmak şeklindeki ilkeli duruşu, yaşamın tüm alanlarında işlevsel bir reflekse dönüştürmek şeklinde bir amaca matuf olduğu açıktır. Bu hedefe ulaşmak için serd edilen rivâyetler, kendi içerisinde tutarlı ve sistematik bir görünüm arz etmektedir. Konu hakkındaki uyarılar bireysel ve toplumsal hayatın tüm boyutlarına dokunmuş, yalana karşı makul ve kalıcı tepkiler verebilmek için etkili uyarılar yapılmıştır.

2. Yalan ve “Men kezebe aleyye...” Hadisi

Hız. Peygamber kendi adına üretilen, gerçek dışı beyanı yalancılık olarak değerlendirmiş ve böyle bir eylemi cehennemdeki yerini hazırlamak olarak tavsif etmiştir. “Men kezebe aleyye...”⁶⁵ rivâyeti diye meşhur olan bu hadisle Hız. Peygamber, rivâyet faaliyetlerinin aslına uygun olarak yapılabilmesi için bir farkındalık oluşturmaya çalışmıştır. Hız. Peygamber’in kendi adına yalan söyleyenleri uyarması ile bireysel ve toplumsal yaşamın farklı alanlarında ilahi emirlerin muhalifine tutum sergileyenleri uyarması aynı şey değildir. Kanun koyan iradenin ilkelerine uymamakla kendini kanun koyucu yerine koyarak kural belirlemeye çalışmak birbirinden farklıdır. Bu ayrıma bir rivâyetle dikkatleri çeken Hız. Peygamber şunları ifade etmiştir: “Bana yalan isnad etmek, başkasına yalan isnad etmekle aynı değildir...”⁶⁶

Yalanın mü’min bireylerin yaşamındaki karşılığıyla ilgili genellemelere gitmek çok doğru sonuçlar vermeyecektir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki sahâbe, tabiûn veya sonraki nesillerden olan ve Kur’ân, hadis gibi alanlarda belli bir seviyeye ulaşan bir kimsenin Hız. Peygamber adına yalan beyanda bulunması ve cehennemden kendine yer hazırlaması zıtlıklar içermektedir. Burada normal yalanlardan farklı olarak kişinin inancıyla çelişmesi, gerçekliğine neredeyse yakîn seviyede iman ettiği değerlerle ters düşmesi söz konusudur. Bu alanda yalan aleyhine, inançtan beslenen, psikolojik bir direnç vardır. Burada yanılma, hata etme, cahil kalma gibi değerlendirmelerin dışında kasti bir yalancılık uzak bir ihtimaldir.

Bu aşamada hadis nakletmekle normal tarih nakilciliği arasındaki farkın bir yönüne dikkat çekmemiz gerekmektedir. Tarihi bir hadiseyi nakleden birinin etik anlayışı ve ilmi çalışma disiplinlerine bağlılık derecesi naklettiği bilgilerin doğruluk değerini yükseltebilir. Ancak bu kişiyle tarih bilimi arasında, köklerini inançtan alan, nakledilen bilgilerin doğruluk değerine göre öteki âlemlerde hesap vermeye dayalı bir bağ düşünmek mümkün olmayabilir. Fakat hadis naklinde yukarıdaki durumdan farklı olarak râvi ile konusu Hız. Peygamber’in hadisleri olan ilim arasında inanca dayalı bir bağ vardır. Bu sistemde râvinin aslına uygun olmayan her aktarımı kendisini yalancı durumuna düşürecek ve bunun sonucunda ahirette cezalandırılacaktır. Kimsenin farkında olmadığı, bilmediği bir durumda bile nakledilen bilgilerin doğruluğu için ciddi

⁶⁴ Tirmizî, “Fiten”, 73.

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/24; Dârimî, “Mukaddime”, 25; Buhârî, “İlim”, 38; Müslim, “Mukaddime”, 2; Ebû Dâvûd, “İlim”, 4; Tirmizî, “Menâkıb”, 20; İbn Mâce, “İlim”, 4.

⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/71; Buhârî, “Cenâiz”, 33; Müslim, “Mukaddime”, 2.

bir vicdani kontrol mekanizması oluşturan bu durum, hadis nakil disiplinini diğer nakilci sistemlerden ayıran önemli faktörlerden biridir.

Hadis nakilciliğinin güçlü vicdanî kontrol sistemine dayanarak genellemeler yapmak, râvilerin bütününe yalandan sakındığını ve sahip olduğumuz hadis külliyyatının sahih haberlerle dolu olduğunu iddia etmek doğru değildir. Hadislerin taşıdığı bilgilerin doğruluk derecesini belirlemek üzere isnad, cerh ve ta'dil gibi sistemler oluşturulmuştur. Bunlar hadis usulü eserlerinde geniş şekilde ele alınmıştır. Ayrıca mevzu hadislere dair oluşturulan literatür,⁶⁷ hadis uydurduğunu itiraf eden isimler,⁶⁸ râvinin yalan söylediğini bildiren ıstılahlar⁶⁹ ve kizbu'r-ravî gibi kavramlar⁷⁰ böyle bir iddiayı boşa çıkaracaktır. Ancak “Men kezebe aleyye...” rivâyeti ile yalan söylemin İslâm dinindeki karşılığını beraber ele alarak, sahâbe özelinde ortaya çıkan etkinin boyutlarını tespit etmek, Hz. Peygamber'den bize ulaşan haberlerdeki doğruluk kanaatinin güçlü olmasına katkı sunmaktadır.

2.1. “Men kezebe aleyye...” Rivâyetinin Sahâbe Üzerindeki Etkisi

Nebevî ikazın son derece ciddi boyutunu ortaya koyan bu hadis her defasında aynı durumlar için kullanılmamıştır. Konuyla ilgili rivâyetler incelendiğinde bu hadisin kullanımı ile ilgili farklı hassasiyetlerin olduğu görülmektedir.

2.1.1. Rivâyette Hata Yapmak Endişesi

Konuyla ilgili rivâyetleri kronolojik bir tarzda ele aldığımızda karşımıza çıkan ilk isim Hz. Ömer'dir (ö. 23/644). Eslem'in bildirdiğine göre Hz. Ömer'e, “Hz. Peygamber'den bir hadis naklet” denildiğinde o, “Bir arttırmaya veya eksiltmeden (hatadan) korkarım, çünkü Allâh Rasûlü bana yalan isnad eden cehennemdedir dedi.” diye karşılık vermiştir. Bu rivâyeti nakleden Eslem'e, “Ömer'den rivâyette bulun” denildiğinde kendisi de aynı cevabı vermiştir.⁷¹ Hz. Osman (ö. 35/656) “Hz. Peygamber'in hadislerini bilmeme rağmen beni rivâyetten men eden husus, Rasûlullah'ın ‘Men kezebe aleyye...’ ifadesine şahit olmamdır.” demiştir.⁷² Konuyla ilgili çekince ifade eden diğer bir isim Zübeyr b. Avvâm'dır (ö. 36/656). Oğlu Abdullah'ın (ö. 73/692) babasından yaptığı nakil şu şekildedir: “Babama sen niçin filan kimseler gibi Hz. Peygamber'den rivâyette bulunmuyorsun dedim. O, ben Rasûlullah'tan ayrı kalmadım (yanındaydım) ancak Onun ‘Kim bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın.’ dediğini işittim.”⁷³ Konuyla ilgili diğer bir rivâyette, Süheyb b. Sinân'ın (ö. 38/659) çocuklarından bazıları

⁶⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler: Menş'e'i, Tanıma Yolları, Tenkidi* (İstanbul: IFAV, 2012), 139-167.

⁶⁸ Kandemir, *Mevzû hadisler*, 80-82.

⁶⁹ Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu Ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 146-149.

⁷⁰ Râvinin Hz. Peygamberin hadisinde yalan söylediğini belirten tespitlerin cerh sebebi olarak ifade edilmesi. Konuyla ilgili ayrıntılar için bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Nühzetü'n-nazar fi tavzihî Nuhbeti'l-fiker*, thk. Abdullah b. Dayfullah (Riyad: Matbaat-ü Sefir, 1429), 106.

⁷¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/410.

⁷² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/512.

⁷³ Buhârî, “İlim”, 38; Ebû Dâvûd, “İlim”, 4; İbn Mâce, “İman ve Fezâilü's-sahâbe”, 4.

babalarına “*Sen neden diğer sahâbîler gibi rivâyette bulunmuyorsun*” diye sormuşlar. O, “*Ben de ashâbın işittiği gibi işittim ancak ben “Kim bana yalan isnad ederse arpa tanesine düğüm atması istenir ve kendisine azap edilir.” hadisini de işittim.*” demiştir.⁷⁴ Ebû Katâde’ye (ö.54/674) Hz. Peygamber’den işittiğin bir sözü bize aktar denildiğinde o, dilinin bir hataya sebep olmasından korkmuş ve “*Men kezebe aleyye...*” hadisini söylemiştir.⁷⁵ Uzun yaşamıyla ve Hz. Peygamber’e hizmetiyle tanınan Enes b. Mâlik (ö.93/711) de bu konudaki titizliğini şu şekilde ifade etmiştir: “*Eğer hata yapmaktan korkmasaydım size Hz. Peygamber’den işittiklerimi aktarırdım. Ancak Allâh Rasûlu buyurdular ki: “Kim bilerek bana yalan isnad ederse cehennemde yerini hazırlasın.”*”⁷⁶

Konuyla ilgili hassasiyetlerin nesilden nesile aktarıldığını ortaya koyan bir rivâyette Mâlik b. Dînâr (ö.123/741) Meymûn el-Kürdî’ye (ö.?): “*Sen niçin babandan rivâyette bulunmuyorsun, baban Hz. Peygamber’i gördü ve onu işitti.*” demiştir. Bunun üzerine Meymûn, “*Babam hata yapmak korkusuyla hadis söylemezdi. Ayrıca Rasûlullâh’tan ‘Men kezebe aleyye...’ hadisini işittiğini söylerdi.*” demiştir.⁷⁷

Bu maddede sıralanan rivâyetler, arttırma veya eksiltme endişesi yaşayan isimlerin “*Men kezebe aleyye...*” hadisini ifade ederek hassasiyet sergilediğini belirtmektedir. Sahâbenin rivâyetleri azaltması, çok sayıda hadis nakletmemesi konusunda zikredilen bu haberler,⁷⁸ ilgili hadisin rivâyet faaliyetlerinde ne tür bir etki oluşturulduğunu ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

2.1.2. Rivâyeti Destekleme Düşüncesi

Hz. Osman (ö. 35/656) “Mescid-i Nebî’yi yenilediği dönemlerde insanların kendi aleyhinde konuştuklarını işitmiş ve onlara “*Kim bir mescid yaparsa Allah da ona cennette bir ev yapar.*” hadisini nakletmiştir.⁷⁹ Bir kısım kaynaklar onun bu rivâyeti nakletmeden önce “*Men kezebe aleyye...*” hadisini söylediğini belirtmiştir.⁸⁰ Olayın gelişim seyri Hz. Osmân’ın kendisini desteklemek için bu rivâyeti zikrettiğini ortaya koymaktadır. Söylediklerinin doğruluğunu ifade etmek düşüncesinde olan Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657), önce “*Men kezebe aleyye...*” hadisini ifade etmiş, ardından başka

⁷⁴ Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nafi’, *el-Musannef*, thk. Habîbu’r-Rahmân el-A’zamî (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1403), 6/186.

⁷⁵ Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh Hâkim en-Nisâbü’rî, *Müstedrek ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411), 1/195.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/166; Dârimî, *es-Sünen*, “Mukaddime”, 25.

⁷⁷ Ebü’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed Taberânî, *el-Mu’cemu’l-evsât*, thk. Târik b. Avadallâh- Abdulmuhsîn b. İbrahim (Kahire: Dâru’l-Harameyn, ts.), 6/210; Ahmed b. Abdullah b. Ahmed Ebü Nua’ym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf (Riyâd: Dâru’l-Vatan li’n-Neşr, 1419), 6/3073.

⁷⁸ İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Te’vîlu muhtelefi’l-hadis* (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî - Müessesetü’l-İşrâk, 1419), 90; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 29; Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 56; H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 72; Mustafa Karataş, *Hadis Rivâyet Tarihi* (Esenler, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 111-114; Nevzat Aşık, *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 127; Yavuz Ünal, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış* (İstanbul: Ensar, 2013), 167.

⁷⁹ Buhârî, “Salat”, 65.

⁸⁰ Ebü’l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibbetillâh İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 37/240.

bir hadis söylemiştir. Daha sonra bu durumu Ebû Musâ el-Eş'arî'nin (ö. 42/662) takdirine sunmuştur.⁸¹ Hz. Ali'nin (ö. 40/661) naklettiği uzun bir rivâyette Hz. Peygamber Ali'yi öven ifadelerde bulunmuştur. Rivâyetin sonunda Hz. Ali “*Men kezebe aleyye...*” hadisini zikrederek bir anlamda ifadelerinin doğruluğuna kanıt sunmuştur.⁸² Buna benzer bir rivâyette Muğire b. Şube (ö. 50/670), bir cenazede, ölünün arkasından yas tutmanın (bağırıp feryat etmenin) ölüye azap olarak döneceğini nakletmiş. Muğire bu rivâyeti ifade etmeden önce “*Men kezebe aleyye...*” hadisini zikretmiştir.⁸³ Böylelikle söylediklerinin bilincinde olduğunu vurgulamıştır. Diğer bir rivâyette Muhammed b. Mesleme (ö.43/663) asabiyet ve ipek elbiseler konusunda bir hutbe irâd etmiştir. Muhammed anlattıklarının doğruluğu için Ukbe'yi (ö. 58/678) şahit göstermiş, o da bunları Hz. Peygamber'den işittiğini söylemiş ve ardından “*Kim kasten bana yalan...*” hadisini nakletmiştir.⁸⁴ Riyâh b. el-Hârisin (ö. ?) naklettiği uzun bir rivâyette Sa'îd b. Zeyd (ö. 51/671), Hz. Ali'ye kötü sözler söyleyen birine kızmış ve “*Men kezebe aleyye...*” hadisini ifade ederek Hz. Ali'nin Aşere-i Mübeşşere'den olduğunu bildiren rivâyeti nakletmiştir.⁸⁵ Kuleyb b. Şihâb'ın (ö. ?) bildirdiğine göre Ebû Hüreyre (ö. 58/678) hadis nakledeceği anlarda önce “*Men kezebe aleyye...*” hadisini okumuş.⁸⁶ Hâlid b. Urfuta (ö. 64/683) Müseylime'nin yalancı olduğunu ifade ederken yine bu hadisi kullanmıştır.⁸⁷ Zeyd b. Erkâm'a (ö. 68/688) nisbet edilen diğer bir haberde, Emevî valisi Ubeydullah b. Ziyad (ö. 67/686) Zeyd'e haber göndererek kendisine, bilmediği hadisleri naklettiğini, bunadığını söylemiştir. Zeyd de bu hadisleri kulaklarıyla Hz. Peygamber'den işittiğini, yalan söylemediğini ve Rasûlullâh'ın “*Men kezebe aleyye...*” hadisini bildiğini ifade etmiştir.⁸⁸ Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693) ile ilgili bir rivâyette O, bir hadis söylemiş ve adamın biri kendisine “*Sen bunu gerçekten Hz. Peygamber'den duydu mu?*” diye sormuştur. Ebû Sa'îd kızmış ve “*Ben, Hz. Peygamber'den kim bilerek bana yalan isnad ederse cehennemde yerini hazırlasın hadisini de duyduğum.*” demiştir.⁸⁹

Bu başlıkta ifade edilen “*Men kezebe aleyye...*” hadisinin kullanımı bir önceki maddede belirtilen kullanımın aksine rivâyet etmeye destek ve cesaret veren bir boyuttadır. Söylenen rivâyetin doğruluğu konusunda bir güven oluşturmak isteyen sahâbîler, bu rivâyeti ifade ederek ne söylediklerinin farkında olduklarını ve yalan söylemediklerini göstermişlerdir. Buna göre ilgili

⁸¹ Ahmed b. Ali Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404), 3/203.

⁸² Tirmizî, “Menâkıb”, 20.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/71.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/641; Ebû Ya'lâ, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, 3/289.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Fezâilü's sahabê*, thk. Vasyullâh Muhammed (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1403), 1/120.

⁸⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/204; Dârimî, “Mukaddime”, 50. Ebû Hüreyre ile ilgili diğer bir rivâyette, Hz. Ömer onun bir kısım rivâyetlerini işitiyor ve “*Men Kezebe*” hadisini de ona hatırlatmak istiyor. Ebû Hüreyre bu rivâyeti de bildiğini söylüyor. Hz. Ömer öyleyse dilediğin gibi rivâyet edebilirsin diyor. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/69).

⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 5/295; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/178.

⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/13.

⁸⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî Ali b. Ca'd, *Müsnedü İbni'l-Ca'd*, thk. Âmir Ahmed Haydar (Beirut: Müessesetü Nadir, 1410), 308.

ikaz rivâyet etmeyi azaltan değil, arttıran bir boyuttur. Burada ismi geçen on sahâbeden ikisinin muksirûndan olması ve diğerlerin rivâyet sayıları -Hz. Ali 586, Hz. Osmân 146, Muğire b. Şu'be 136, Zeyd b. Erkâm 70, Ammâr b. Yâsir 62, Ukbe b. Âmir 55, Sa'îd b. Zeyd 48-⁹⁰ dikkate alındığında bu durum daha net olarak görülecektir.

2.1.3. Rivâyette Mütesahil Olanları İkaz

Ma'bed b. Ka'b b. Mâlik'in (ö. ?) naklettiği bir rivâyette, Hz. Peygamber'den rahatça rivâyette bulunan bir topluluğa şahit olan Ebû Katade (ö. 54/674), "Siz ne söylediğinizi biliyor musunuz? Rasûlullah'ın kim benim söylemediğimi söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın dediğini işittim" demiştir.⁹¹ Muaviye (ö. 60/680), Abdullah b. Amr'dan işittiği farklı rivâyetler üzerine onu "Benim söylemediğimi söyleyenler cehennemde yerini hazırlasın" hadisi ile uyarmıştır.⁹² Buna benzer bir rivâyette Abdullah b. Amr (ö. 65/684) şunları nakletmiştir: "Ashâbın Hz. Peygamber'in etrafına toplandığı bir günde Rasûlullâh "Benim adıma yalan söyleyen..." hadisini dile getirdi. Ben onların en küçüğüydüm. Onlara dedim ki bunu duyduğunuz halde nasıl rivâyette bulunuyorsunuz. Onlar, telaş etme! Ondan işittiklerimiz yanımızda kayıtlıdır dediler."⁹³ Yusuf b. Mâhik'in (ö. 106/725) naklettiği diğer bir rivâyette Abdullah şunları anlatmıştır: "Hz. Peygamber yanımıza geldi biz hadis rivâyet etmiyor, sessiz kalıyorduk. Allâh Rasûlu neden rivâyet etmiyorsunuz sizi bundan alıkoyan nedir? dedi. Biz "Men kezebe aleyye..." hadisinin etkisiyle bir arttırma ve eksiltme (yanılma) yapmaktan korkuyoruz dedik. Hz. Peygamber 'rivâyet edin' dedi."⁹⁴ Buna benzer bir durumda Râfi' b. Hadîc (ö. 73/692) şunları anlatmıştır: "Biz hadis rivâyet ederken Hz. Peygamber yanımıza uğradı. Ne konuşuyorsunuz dedi. Biz, senden işittiklerimiz anlatıyoruz dedik. O, "Men kezebe aleyye..." hadisini söyledi, biz sustuk, Hz. Peygamber bir hacet için yanımızdan ayrıldı. Sonra tekrar yanımıza uğradı. Neden susuyorsunuz, hadis söylemiyorsunuz dedi. "Biz de senden işittiğimiz uyarıdan dolayıdır" dedik. Hz. Peygamber bunu kastetmedim. Kim bilerek bana yalan isnad ederse dedim, ..." ⁹⁵

Hadis rivâyetinin sıradan anlatımlardan farklı olarak sorumluluk doğuracağına ve dikkat edilmesi gerektiğine vurgu yapan bu rivâyetler "Men kezebe aleyye..." uyarısının bireysel bir özdenetimden çıkarak sosyal bir kontrole dönüştüğünü göstermektedir. Ayrıca ilgili ikazın etkisiyle rivâyet etmekten vaz geçip susanlar için Hz. Peygamber'in "kasten yalan isnad etmek" şartını ifadesi ve "benden rivâyet edebilirsiniz" diye izin vermesi, bir önceki maddede olduğu gibi

⁹⁰ Mustafa Karataş, "Mukillûn ve Hadis Sayıları", *Diyânet İlmî Dergi* 37/2 (2001), 110-118.

⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 37/318.

⁹² Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberanî, *Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdulmecid (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1415), 19/374.

⁹³ Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Accâc Hatib (Beyrut: Dâru'l Fikir, 1391), 378; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm* (Beyrut: İhyau Sünneti'n-Nebevî, ts.), 80.

⁹⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim er-Razî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el Ma'lûmî (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1371), 2/7.

⁹⁵ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, 369; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm*, 73.

burada da “*Men kezebe aleyye...*” uyarısının rivâyet etmeyi azaltan değil onu teşvik eden yönüne dikkatleri çekmektedir.

Sonuç

Kur’ân yalanı ve yalancılığı daha çok kâfirlere ve münafıklara yakıştırmıştır. Bu gruplar Allâh’ı, peygamberlerini, ahiret gününü, Allâh’ın ayetlerini inkâr ettikleri için ve Allâh adına yalan beyanda buldukları için yalancı sayılmışlardır. Kur’ân, bazen olumsuz sonuçları açısından, bazen de herhangi bir sonuçtan bahsetmeden, hakikate aykırı bilgiler içermesi yönüyle yalana karşı durmuştur.

Hız. Peygamber yaşamın tüm alanlarında doğruyu merkeze alan bir sistem inşa etmeye gayret göstermiştir. Yalandan sakınıp doğruyu tercih etmenin gerekliliğini sahip olduğumuz hadis külliyatlarına yansıyan rivâyetlerde görmek mümkündür. Konuyla ilgili rivâyetlerin bütünü yalandan sakınmayı yaşamın tüm alanlarında işlevsel bir reflekse dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu hedefe ulaşmak için aktarılan rivâyetler kendi içerisinde tutarlı ve sistematik bir görünüm arz etmektedir. Konuyla ilgili uyarılar bireysel ve toplumsal hayatın tüm boyutlarına değinmiş, yalana karşı makul ve kalıcı tepkiler verebilmek için etkili uyarılar yapılmıştır. Bu anlamda yalandan sakınıp doğru söylem ve davranışlarda bulunmayı Hız. Peygamber’in sünnetinin temel vurgusu olarak değerlendirmek tutarlı bir tespit olacaktır.

Allâh Rasûlu yalan konusunda oluşturulan hassasiyetten istifade yoluyla, kendi adına söylenen gerçek dışı beyanları yalancılık olarak değerlendirmiş ve böyle bir eylemi cehennemdeki yerini hazırlamak olarak tavsif etmiştir. “*Men kezebe aleyye...*” hadisi diye meşhur olan rivâyetle Hız. Peygamber, rivâyet faaliyetlerinin aslına uygun olarak yapılabilmesi için muhatabın vicdanı üzerinden etkin bir murakabe sistemi oluşturmuştur. Bu hadisin sahâbiler üzerindeki etkisini, rivâyetlere yansıyan ifadelerde, diyaloglarda görebilmek mümkündür. Sahâbiler hadis aktarırken “*Men kezebe aleyye...*” rivâyetini dikkate aldıklarını, belli bir sorumlulukla hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Yaptığımız taramalarda toplam 19 isim, bu hadisin etkisiyle rivâyet etmek konusunda hassasiyet gösterdiklerini ifade etmişlerdir. Bu isimler arasında dört halifeden üçü vardır. Çok sayıda hadis rivâyet ederek sahip olduğumuz hadis külliyatının oluşmasına önemli katkılar sunan Ebû Hüreyre, Ebû Sa’îd el-Hudrî, Abdullah b. Amr el-Âs ve Enes b. Malik de bu isimler arasındadır.

“*Men kezebe aleyye...*” hadisinde ifade edilen caydırıcı unsurlar rivâyette titiz davranmak, özensiz rivâyet faaliyetlerine tepki göstermek ve az rivâyet etmek gibi sonuçlara neden olmuştur. Bununla beraber konuyla ilgili hassasiyetin ifadeye döküldüğü anlatımların yarısından fazlasında bu uyarının rivâyet etmeye destek ve cesaret veren bir boyutta olduğu görülmüştür. Özellikle rivâyette yanılmak ve yalan söylemek gibi ithamların bulunduğu kritik durumlarda “*Men kezebe aleyye...*” uyarısı, doğrulayıcı bir unsur olarak rivâyet etmeye imkân vermiştir.

Kaynakça

- Abdübâki, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1364.
- Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, İbn Kuteybe. *Te'vîlu muhtelefi'l-hadis*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî - Müessesetü'l-İşrâk, 2. Baskı., 1419.
- Abdurrezâk, Ebû Bekir ibn Hemmâm b. Nafi'. *el-Musannef*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb Arnavud - Adil Mürşid. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1421.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Fezâilü's-sahâbe*. thk. Vasyullâh Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403.
- Albayrak, Mevlüt. "Gazali ve Kant Açısından Yalan Söylemek Bir Hak Olabilir mi?" *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji* 1/1 (2001), 9-18.
- Alexander, Larry - Sherwin, Emily. "Deception in Morality and Law". *Cornell Law Faculty Publications* 854 (2003), 393-450.
- Ali b. Ca'd, Ebû'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî. *Müsnedü İbni'l-Ca'd*. thk. Âmir Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü Nadir, 1410.
- Kur'ân-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Baskı., 2005.
- Aşık, Nevzat. *Sahâbe ve Hadis Rivâyeti*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3.Baskı., 2013.
- Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasr. Beyrut: Dâru Tevki'n-Necât, 1422.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali el-. *Kitâbu't-ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403.
- Çağrı, Mustafa. "Yalan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 43. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman b. el-Fazl ed-Dârimî. *es-Sünen*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî ed-Dârânî. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 1412.
- Druzin, Bryan H. - Lill, B, Jessica. "Yalan Söyleme Eyleminin Suç Olarak Öngörülmesi: Eğer Mümkün İse Hangi Şartlar Altında Yalan Söylemek Suç Olarak Öngörü". çev. Kırkbeşoğlu Nagehan. *Küresel Bakış Çeviri Hukuk Dergisi* 7/23 (Aralık 2017), 1-50.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriye, 2014.
- Ebû Nua'ym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf. 7 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, 1419.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selim Esed. 13 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1404.
- Elagöz, Burak. *Yalanın Sosyolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2021.

- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*. çev. Ali Berktay. 3 Cilt. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâü ulûmu'd-din*. çev. Ahmet Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, ts.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh. *Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdi. *Takyîdü'l-ilm*. Beyrut: İhyau Sünneti'n-Nebevî, ts.
- Heidel, Alexander. *Enûma Eliş*. çev. İsmet Birkan. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2020.
- Isenberg, Arnold. "Deontology and the Ethics of Lying". *Philosophy and Phenomenological Research* 24/4 (Haziran 1964), 463. <https://doi.org/10.2307/2104756>
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibbetillah. *Târîhu medîneti Dimaşk*. thk. Ali Şîrî. 54 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Ebî Hâtim er-Razî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el Ma'lûmî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1371.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetu'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*. thk. Abdullâh b. Dayfullâh. Riyad: Matbaat-ü Sefîr, 1429.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabî, ts.
- İmam Mâlik, Mâlik b. Enes b. Mâlik. *Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1406.
- Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler: Menşe'i, Tanıma Yolları, Tenkidi*. İstanbul: IFAV, 7. baskı., 2012.
- Kant, Immanuel. *The Metaphysics of Morals*. New York: Cambridge University Press, 1991.
- Karataş, Mustafa. *Hadîs Rivâyet Tarihi*. Esenler, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Basım: Ekim 2014., 2014.
- Karataş, Mustafa. "Mukillûn ve Hadis Sayıları". *Diyânet İlmi Dergi* 37/2 (2001), 109-128.
- Kitâbü Mukaddes*. İstanbul: Kitâbü Mukaddes Şirketi, 2003.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *Edebu'd-dünya ve'd-dîn*. Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hayat, 1986.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1412.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbu'âtî'l-İslamî, 1406.
- Râğıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem - Dâru's-Şamiye, 1412.
- Râmihürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. thk. Muhammed Accâc Hatib. Beyrut: Dâru'l Fikir, 3. Basım, 1391.

-
- Râzi, Ebû Bekir Muhammed b. Zekeriyya. *Resâilu felsefiyye*. Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, 5. Baskı., 1402.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-avsât*. thk. Târik b. Avadallâh-Abdulmuhsîn b. İbrahîm. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, ts.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecid. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbnTeymiye, 1415.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *Turuku hadîsi men kezebe aleyye müteammiden*. thk. Ali Hasan Ali Abdulhamid - Hişam İsmail el-Saka. Ürdün: el-Mektebetü'l-İslâmî -Dâru Ammâr,1410.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Beşşar Avvâd Ma'rûf. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 1. Basım, 1403.
- Ünal, Yavuz. *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. İstanbul: Ensar, 3. basım., 2013.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicri İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Baskı., 2014.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. baskı., 2014.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Kuveyt: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1407.